

לאורוה שבכפר שומילובה שעל גדות הבוג, היגענו באפיסת כוחות בשעות הערב המאוחרות. שוב הובלנו לאורוה ריקה ומזוהמת שהשלג הרב שנערס סביבה, כאילו שמר שחלקו הגדול לא יחדור גם פנימה. בתוך ההמולה דחקו אנשים ונדחקו. הפחד להישאר בחוץ עדיין הריץ את האנשים להיכנס אל תוך האורוה מהר ככל האפשר. גם אני ופריצי, צמודות אל אמא, חיפשנו דרך להגיע לשביל שנוקה מהשלג והביל אל פתח האורוה, בליווי צווחות הז'נדרמים שנוספו אלינו בנוסף לחיילים ביומיים האחרונים.

תוך כדי דחיפות מאחור בידי החיילים היגענו אל הפתח הגדול והרחב של הקונויושנה (אורוה). גל הצחנה ששטף אותנו מבפנים והקביל את פנינו היה בו כדי לחנוק. עמד שם אויר דחוס של צואה וריקבון שעצר מיד את הנשימה. אף-על-פי-כן נדחקנו כולנו פנימה ואיש לא רצה להישאר בחוץ ל"חסדו" של הכפור העז של הלילה.

אמא מצאה מקום ליד הקיר שממול הפתח, מתחת לשוקת, עליה היו תקועים כמה נרות דולקים לכל אורכה של האורוה, והאירו במקצת את המקום. במקל שמצאה מתחת לשוקת החלה לגרד את הלכלוך שעל הרצפה ואני ופריצי אספנו אותו בידים וניסינו לפלס לנו דרך כדי להשליכו החוצה.

בפתח עוד נדחקו כמה אנשים שחיפשו להם מקום, כשלפתע שמעתי צווחת טירוף של גבר שעבר לידי. הוא הניף שתי ידיו באויר כמנסה להיאחז בו וצעק: "אני נחנק, אני נחנק!" ומיד צנח ארצה כאבן, ללא רוח חיים. למרות שהורגלתי לראות אנשים צונחים, לא עמד בי הפעם הכוח ובו במקום השלכתי את הלכלוך שבידי ונסתי חזרה אל אמא כל עוד רוחי בי. זעקותיה של אשת האיש: "רחמונס, מענטשן, רחמונס!" רדפו אחרי עד כדי אימה.

אמא שלי המשיכה לנקות את המקום ואף פינתה את הלכלוך בעצמה. אני ופריצי נשארנו לשמור על המקום. מתוך השוקת התרוממו פתאום כמה צללי אדם, ובקול כאוב שאלו: "פין וואנען האט מען איך געבראכט, יידן?" (מאין הביאו אתכם יהודים?) וכשאמרנו להם שאנו מבוקבינה נאנח אחד מהם: "אנחנו מבסרביה". "ולמקום הנורא הזה קוראים אורות המוות", נאנח השני. עוד באותו לילה נודע לנו שאנחנו נשארים במקום הנורא הזה.

אותם במקום שניקתה ושמעתה ישמש לנו יצוע. את התרמיל הנוסף, בו ריכזנו כל מה שעוד נותר לנו, שמנו למראשותינו. התכסינו במעילים.

לא ידעתי מי הם האנשים השוכבים לידינו וכשהרגשתי בגוף הנצמד בגבו אלי, שאלתי, מי זה? ואז ענני קול אשה: "אל תפחדי ילדה, גם אני אמא," ובתוך החושך החלה האשה לשוחח עם אמא. ואז התוודענו לראשונה אל גברת הודיך מצ'רנוביץ ושני ילדיה, ללה, הבת הבכורה שהיתה בת גילי, ואחיה הקטן. לצד אמי שכבו גברת מרמורוש, שגם אליה התוודענו באותו לילה, ושני ילדיה - הבת רוזי, אף היא בת גילי ואחיה הקטן.

ועוד ערכנו היכרות באותו לילה עם החולדות הסבות שפקדו את האורוה. לפני שהנרות כבו, ניגש מישהו אל פתח האורוה וסגר עליו בשער אטום וכבד, אחר כך כבו הנרות ומיד אחרי זה נשמעו צעקות אימים: "חולדות! חולדות!" מכל פגעי הטבע ומכות מצרים שהיו מנת חלקנו מאז גורשנו מהבית: זוהמה, קור ורעב, וכו' וכו', עלתה מכת החולדות על כולן.

על אף שהבסרבים מתוך השוקת צעקו, ספק ברצינות, ספק בליגלוג: "שקט, שקט, החולדות לא פסחו גם עלינו וכשהחלו לקפוץ עלינו כבמחול שדים, התיישבה אמא והחלה לגרש אותן במקל שניקתה בו את המקום, אני ופריצי נרדמנו מרוב עייפות ואמא נשארה ערה לשמור עלינו מפני החולדות. יותר מאוחר התעוררתי כשאמא צנחה עלינו ממוטטת כולה מחולשה ועייפות. עם אור הבוקר החלו האנשים לעשות את דרכם החוצה עם חפצים שונים בידיהם, לרכישת המרק החם מהאיכרות שעמדו במרחקמה מן האורוה עם דליי המרק.

המצב ב"אורות המוות" החריף מיום ליום. מספר הגוויות שהוצאו בוקר בוקר גדל. יותר ויותר אנשים נשארו שרועים על הקרקע המזוהמת. אנקותיהם המקוטעות היו הקולות היחידים שנשמעו בשטח. הבסרבים, שניסו תחילה להשליט סדר ודרשו מהאנשים לצאת החוצה לעשות את צרכיהם, הפסיקו מאבקם זה ורבים שכוחם כבר לא עמד להם עשו את צרכיהם במקום ישיבתם.

גם גב' רודיך נשארה שרועה לידי ובאחד הלילות הרגשתי את גופה קר וללא תנועה. בבוקר ראיתי אותה שוכבת פרקדן על גבה; עיניה היו עקורות ואפה ואזניה מכורסמות מהחולדות. גם אותה הפשיטו לנגד עיני הילדים ששכבו לידה והביטו בה בבכי חרישי. ללה ואחיה הקטן ליווה אל הבור הגדול שהבסרבים כינוהו "קבר אחים".

גורל דומה היה גם לאמא של רוזי ואחיה הקטן. יותר מאוחר, באחד הלילות, נפטר גם אחיה הקטן של ללה, וגם ממנו ננגסו חלקי אברים. באותו בוקר שכבה ללה חבוקה עם אחיה הקטן והמת וכשבאו הקברנים להוציאו החוצה, מיררה ללה בבכי מר: "תראו, תראו מה שנשאר מאחי הקטן והיפה את גופו הקטן השליכו אל המריצה הגדולה מעל גופותיהם של המבוגרים, שנאספו באותו בוקר."

אנחנו המשכנו לצאת מדי בוקר לשפשף את הידים והפנים בשלג לרוץ על פני השביל, על אף החולשה שפקדה אותנו מפאת הרעב והקור שהלך וגבר מיום ליום. אמא המשיכה כל בוקר לטבול את המעילים בשלג ואחר כך לנער אותם, מתוך אשליה שהכינים קופאות ומתות ונושרות, אלא שהן פרו ורבו והתמקמו בתפרים ובצמר שבין הבד והביטנה, גם שטיח הצמר שאותו פרשנו תחתינו רחש כינים והשטיח נדבק אל הקרקע מהלכלוך והזוהמה.

כששוב לא נשאר לנו דבר להחליפו תמורת המרק, שהיווה את הארוחה היומית היחידה שלנו, ניסתה אמא להמיר את אחת הטבעות שהחביאה בצמות שלי ושל פריצי. בבוקר, כשאמא יצאה החוצה אל האיכרות למכור את הטבעת שהה באורווה האיש שכיננו היה בפינו "האיש הרע". היה זה אחד ממקורביהם של ראש הכפר ושל אנשי הז'נדרמריה המקומית. הוא איתר מטעמם את רכוש שוכני האורווה ואלה דאגו להחרימו. בין השאר עקרו גם שיני זהב מפיות הנפטרים. הוא היה גם האפוטרופוס על הקברנים ואת המלבושים שהורידו מהנפטרים אסף לערימה כמו ידיו, והקברנים קיבלו מידו את שכרם. בתמונה לשיתוף הפעולה שלו עם הז'נדרמריה ועם ראש הכפר, שגם ביניהם תיווך, הוא קיבל אישור מיוחד לצאת ולבוא אל הכפר, ויותר מאוחר אף שכר שם חדר ועבר עם אשתו ושתי בנותיו מן האורווה לגור בכפר. האדם היחיד באורווה שעוד

עמד על רגליו והושיט עזרה ככל יכולתו היה אדון ארדמן מרדאוץ, פחח במקצועו, בביתו נקרא שמלקה. הוא היה נמוך קומה מוצק ורחב כתפיים. כפחח היה מבוקש מאוד בכפר ואף קיבל אישור לשהות שם. הוא עסק בעיקר בתיקון גגות הפת, שכיסו את רוב בתי הכפר ובהתקנת תנורי חימום מפח. בתמורה קיבל מצרכי מזון שונים, בהם הוא קיים את בני משפחתו והאכיל גם רבים מהילדים שנתייתמו, וכינויו באורווה היה "האיש הטוב". לשמע זעקותיה של אמא יצא אדון ארדמן לעזרתה וגם הצליח לגבור על "האיש הרע". הוא הציל את אמא והטבעת נשארה אצלה. באותו יום ובימים הבאים לא בא אוכל אל פינו אמא פחדה מפני האיש הרע שאיים לנקום בה. ובאותם הימים לימדה אותנו אמא לאכול שלג, וכך "להערים" על הקיבה הריקה.

אדון ארדמן הודיע לאמא שלמחרת היום היא תוכל לצאת עמו לכפר. לפי דבריו דיבר עם אחת האיכרות המוכנה לקבל את אמא לעבודה בתפירה. "וכתמורה", אמר אדון ארדמן, "תקבלי שתי ארוחות וקצת מצרכים לקחת אתך לאורווה".

לשמחתנו לא היה קץ. אמא כינתה את אדון ארדמן "מלאך הבשורות הטובות" והרעיפה עליו דברי תודה נרגשים. אך אדון ארדמן ביטל את דבריה בתנועת יד ואמר בענווה: "אני עושה כמיטב יכולתי גברת פאוסט, הרי אני מכיר אותך עוד מרדאוץ! יהי רצון שעוד נזכה לראותך גברת כפי שהיית ועוד: אל תשכחי, גברת פאוסט, שבעלך משה עשה לי טובה לא פעם אחת." השם של אבא העביר בי צמרמורת ואמא אמרה כשקולה רועד מצער: "כן, מאז עבר הרבה זמן, אולי נצח."

"רק עד מחר, ילדות שלי," אמרה אמא. "החזיקו מעמד עד מחר. מחר יהיה לנו אוכל. אלוהים עוד לא זנח אותנו." שוב ושוב השליכה את יתבה על אלהים ועל יום המחר. אנחנו ליקקנו את האצבעות והאמנו לדבריה. הרי רק בשעות הבוקר, כשבא "האיש הרע", הוא התעכב לידנו ואיים עלינו שוב: "כאן זה לא רדאון, גברת פאוסט, כאן אני הקובע!" היתה בקולו התנשאות של "כל יכול"; "אם לא תמסרי את הטבעת הארורה מרצונך הטוב, עוד תתחנני לפני שאקחנה מידך!" אמא לא נבהלה וענתה לו באומץ. דבריה הפחידונו ומשכנו אותה אלינו, שלא תענה לו, אך היא המשיכה לדבר אליו קשות: "אתמול זה לא היום והיום הוא לא מחר ומחר כשיפול הכתר מעל ראשך, יהיה גם מי שידאג לראשך." הוא צחק צחוק שטני ואמר: "את לא תזכי למחר כדי להוריד את ראשי." "לא אני," ענתה אמא, "השטן שהכתירך, הוא שיענישך." הוא ירק לעברנו והלך. בלבנו גברה התקווה שאכן מחר תביא לנו אמא אוכל כדי שובעה.

הלילה ירד ועד שהבסרבים הדליקו כמה נרות מעל השוקת, שררה באורווה חשכת אל מאימת ומישהו מהקצה השני, שקולו נשמע כמי שזהו לילו האחרון ומחר יושלך אל הבור, התחנן: "הר בסרבר, הר בסרבר, די ראטן! (החולדות!)", והוא התכוון לבקש שידליקו את הנרות, כי החולדות כבר עטו עליו. "החולדות מבינות את שפתך, הן ילודי הגרמנים!" לעג לו אחד מהבסרבים. אחרי שנעלו את השער הדליקו את הנרות, כשלפתע נשמעו דפיקות חזקות בשער וקול גס של גבר צעק מבחוץ באוקראינית: "פיתחו את השער! פיתחו את השער! ז'נדרמים!" הקול היה מאיים ומבשר רעות. האנשים החלו להידחק אל מתחת לשוקת. אמא אחזה בשתינו ודחפה אותנו לעבר חדרון קטן ויחידי שהיה ליד השער, שם התגורר אדון ארדמן. כשהיגענו קרוב לשער ראינו כמה גברים גבוהי קומה וחסונים פורצים פנימה. על פניהם לבשו מסיכות ובידיהם המושטות החזיקו אקדחים וצעקו לכבות את הנרות. אמא עוד הספיקה לדחוף את שתינו אל החדרון, לפני שהאדון ארדמן נעל את הדלת. מיד אחר כך נשמעו יריות וזעקות של אנשים. פריצי החלה לצעוק: "אמא, אמא שלנו!" אבל אדון ארדמן סתם לה את הפה בכף ידו הגדולה ורמז לנו לשתוק. הוא בעצמו היה חיזור כבר מינון וציווה על בנו מקס לכבות את הנר שדלק בחדר.

מבעד לדלת הפלדה הכבדה שמענו צעקותיהם של החוליגנים האווווי. טירוף ואנקותיהם של שוכני האורווה.

עברה עלינו בעתה איומה, עד ששוב השתרר שקט ואדון ארדמן אמר: "הם כבר עזבו," הרגשתי שאני נחנקת. מישהו הקיש בדלת וצעק: "שמלקה, פתח מהר את הדלת הם כבר הלכו!" פחדתי מפני המחזה שיתגלה לעיני. לבי ניבא לי שאמא נפגעה. פריצי נצמדה אלי ומילמלה: "מאמא מאמא:" אך כשאדון ארדמן הדליק שוב את הנר ופתח את הדלת שמעתי קולה של אמא קורא בשמותינו.

למחרת היום שוב יצאה אמא אל הכפר, אל בתיהן של האיכרות. מהבגדים שהן רכשו תמורת ספלי המרק, אחרי שהן פרמו וכיבמי אותן, התקינה להן אמא בגדים חדשים וכתמורה קיבלה תפוחי-אדמה ועדשים. ואף על פי שהאש כבתה לפני שתפוחי-האדמה התבשל, ואכלנום כשהם מבושלים רק למחצה, היתה לנו הרגשה שניצחנו את הגורל והוא הולך ומיטיב עמנו.

באותם ימים ספורים שהאוכל היה "מובטח" והמדורה העלובה חיממה אותנו, צפו ועלו לנגד עיני דמויותיהם של אבא וסמי. גם אמא החלה להזכיר אותם ונדלק בה ניצוץ של תקווה שעוד נראה אתם. וכשאמא היתה בכפר ואני ופריצי ישבנו עם רוזי וללה שהיו לידנו, הוצאתי את יומני כדי לרשום את התאריך שאמי אמרה לי באותו יום: 12.1.1942 ולתאר את האורווה ושוכניה. היומן היה לח ומלוכלך והדפים היו דבוקים זה לזה, מעין מיקשה אחת. ניסיתי להפריד בין הדפים ולפענח את כתב ידי שהדיו, שהתמססה מהרטיבות הכתימה אותו. הפכתי דף אחרי דף וכל אחד מהם הזכיר לי עולם אחר ורחוק כל כך, שהיכרתי לפנים דמיתי בלבי לחוש ולחיות אותו עולם יקר ורחוק שממנו לא נשאר זכר. עוד מלבד הדפים שביומני, שהעובש כבר החל להדיף בו את ריחו.

בדפים האחרונים מצאתי תחילתו של סיפור על עולם מרושע ואכזר. עמדו לפני זוועות יעה קסאוך, מותה של דודתי רוזה האהובה. מותו של סבא. עיני נמשכו אל הכתוב בכתב ידי באכזריות נגד רצוני: "נשאהה לנו מזכרת מסבא, אותה אשמור לעולמים," לבי נצבט בקרבי כשזכרתי את סידור התפילות שלו, שפרקי התהלים בסופו ואת גליון הנניח בין דפיו שקיבלנו למשמרת, ובעת המסע, כשנשאתי את מוזיו הקטן על זרועותי, נשמט הספר מידי אל תוך הבוץ: ניסיתי להתכופף להרימו, אך נדחפתי בקת הרובה של ז'נדרם שהיה מאחורי. הסידור נשאר בבוץ לא הרחק מגוויית סבא. מאז עבר זמן רב כל כך! חידדתי את העיפרון היחיד שנשאר לי בלהב המספרים, וכשהחזקתיו, מול הדף הריק, הרגשתי מבוכה. לא ידעתי על מה לכתוב ועל מי. אך איזה דחף סמוי הכריחני להחזיק בעיפרון, ואז ידעתי שאני רוצה לכתוב לאבא ולסמי. מיהרתי וכתבתי בנשימה אחת:

"שומילובה 12.1.1942, כאן הכל מת לאמא שלנו היפה, הנבונה והאמיצה. לחייה נפלו וכולה עוד ועצמות, אך היא עדיין חזקה דייה לעמוד על שתי רגליה. היא עובדת בתפירת בגדים לאיכרות שבכפר, תמורת האוכל שעוד מקיים את נפשותינו."

רציתי עוד להזכיר את שמותיהם של אבא וסמי ביומני, אך משהו בתוכי מנע ממני לעשות זאת. הרי דפים מהוהים ולחים אלה הם עתה חלק מאורוות המוות המעופשת, ואילו הם שייכים לעולם אחר, שלפני נצח היה זה גם עולמנו אנו.

רק אמא הזכירה אותם מתוך רגש עמוק וגעגועים ותקווה מהולים בתרדה לגורלם. היה משהו עלוב בדברים שאמרה לגברת פרידמן: "סמי שלי..." ואחרי אתנחתה ואנחה עמוקה: "סמי שלי לומד רפור" אה." ודמעה הופיעה בזווית עינה. חוסר הביטחון בקולה הסגיר את הרהורי לבה. אולי היא חשבה כמוני שכאן סוף העולם.

ניסיתי לתאר את האורווה. תרתי בעיני לאורכה ולרוחבה תוך שאני מנסה למצוא את המלים המתאימות.

"איכה קהו חושינו! האויר רווי ריח שתן וצואה יריקבון, אותו אנחנו נושמים; וכי ניתן לתאר כל זאת בכתיבה?! במחיצתן של גוויות: חולדות שאינן נרתעות עוד לצאת לציד לאור היום ולכרסם בגוויות; מקפצות מעל לגוויות ובין שלדי אדם שעוד רוח חיים חלשה מפעמת בקרבם. דומה שגם בהם הם כבר נוגסים!"

הגעתי לדף הריק. הוא כאילו קרץ אלי באיזו אכזריות סמוייה: כתבי, כתבי עלי כל מה שאת חשה! אחזתי בעיפרון ובתנועות מהירות כתבתי את התאריך: 20 בפברואר 1942. ובשפה הגרמנית, בה דיברנו עם אמא:

"יומני היקר, אתה היחיד שעוד נותר לי. אינני יודעת מי יקרא אותך. גם קשה עלי הכתיבה, אבל עוד יותר קשה עלי השתיקה. אני מקווה שמי שימצא אותך, ימצא את הדרך אל אבא וסמי, כדי למסור אותך לידם ואתה תספר להם על מות אמנו היקרה בידי המרצחים חודש אחד בלבד לפני שמלאו לה 42 אביבים. ויום אחד בלבד לפני יום ההולדת השש עשרה שלי ושל פריצי שחל בשנים בפברואר. אמא נפטרה על קרקע האורווה באחד בפברואר 1942."